

AHİRET İNANCININ İNSANIN ANLAM ARAYIŞINA MÜSPET KATKISI

Selim ÖZARSLAN*

Giriş:

Kelâm ilminin temel problemlerinden birisini de ölümden sonraki hayat, başka bir deyişle ölümden sonra hayata dönüş ve bu hayatın mahiyeti konusu oluşturur. Kelâm ilmi ile uğraşan İslâm âlimleri, Kur'anî terminolojiyi göz önünde tutarak, ölümden sonraki hayata geçişe 'meâd', ölümden sonraki hayatın kendisine de 'ahiret' ismini vermişlerdir.¹

Ölüm ve ölüm ötesi hayat düşüncesi veya inancı, insanoğlunu en çok meşgul eden konuların başında gelmiştir. Çünkü insan her an görmek ve bilmektedir ki bu dünyadaki bütün varlıklar gibi insanlar da ölmektedir. Bir gün ölüm vakti kendisine de gelecektir. Bu ölüm dediğimiz olgu kaçınılmazdır, mukadderdir. Bu kaçınılmaz olgu nedir, insana ne yapar, ölümün arkasında ne vardır, insan öldükten sonra ne olacaktır? İnsan ölümlerle birlikte yok mu olacaktır, yoksa, ölümün akabinde başka bir dünyada yeniden dirilerek var olmaya devam mı edecektir? Eğer ölümlerle birlikte yokluğa gidecekse dünyada yaşamının bir değeri olmayacak, bir hiç uğruna yaşamış olacaktır. Böyle bir düşünce, üstün değerlerle donanmış insanı tatmin etmemektedir. Öyleyse ikinci bir şık kalıyor ki, o da bu dünyadaki hayatını anlamlandırarak, yaptığı eylem ve davranışların karşılığını alacağı ölüm ötesi varoluşsal gerçek bir hayata inanmaktır.

İnsanlar tâ ilk çağlardan beri sonlarının ne olacağını düşünmüşler, şöyle veya böyle bir ölüm sonrası hayat düşüncesine sahip olmuşlardır. Çünkü insan yaratılışı /*fitriatı* gereği yok olmaktan hoşlanmaz, var olmak ister. İnsanların kimi bu arzularını beşerî dinlerin, kimisi de ilahî dinlerin sunmuş olduğu ölüm ötesi hayat fikirleriyle tatmin etmeye çalışmışlardır.² Biz de en son ve en olgun din olan İslâm'ın ölüm ötesine bakışını kelâm perspektifinden inceleyeceğiz. Kla-

* Yrd.Doç.Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Cüveynî, Ebi'l-Meâlî Abdülmelik, *Kitabü'l-İrşâd Kavâtü'l-Edilleti fi Usulî'l-İnkad*, thk. Esad Temim, Beyrut, 1413/1992, s. 313 vd.; Razi, Fahreddin, *el-Erbâin fi Usulî'd-Din*, thk. Ahmed Hicazi es-Sakâ, Kahire, 1986, c.II, s.39 vd.; es-Sâbüni, Nureddin, *el-Bidayetü fi Usulî'd-Din*, thk. Bekir Topaloğlu, Ankara, 1995, s. 92, Abdülcabbar, Kadı, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, thk. Abdülkerim Osman, Kahire, 1416/1996, s. 611 vd.; Taftazânî, Saaduddin, *Şerhu'l-Makâsîd*, thk. Abdurrahman Amira, Beyrut, 1409/1989, c.V, s. 82 vd.

² Özarслан, Selim, *İslâm Kelâmında Ölüm ve Ölüm Ötesi Doktrini*, Ankara, 1999, s. IV. (Basılmamış Doktora Tezi)

sık/temel ve çağdaş kelâm kitapları temel kaynaklarımızı oluştururken İslâm filozofların konuyla ilgili felsefi eserlerinden de istifade edeceğiz. Araştırmamızın yöntemi kaynak taramasına dayanmakta, betimleme ve analitik metodu da içermektedir.

1. Ölümünden Sonraki Hayatın Kur'an'a Göre Temellendirilmesi

İslâm Dini'nin kutsal kitabı olan Kur'an, diriliş inancına insanları davet ederken sadece diriliş ve ölüm ötesi hayat hakkında bilgiler vermekle yetinmemiş; bütün akıl düzeylerine uygun, akli ilkelere dayanan çeşitli argümanlar da ileri sürmüştür. Bu akli temellendirmelerini de tabiatta gözlemlenebilen ve her zaman meydana gelen olaylar üzerine bina etmiştir. Yine Kur'an, dirilişin imkanı ve vukuu /gerçekleşmesi hususunu açıklamada çok dikkatli davranmış ve ba'sın/diriliş imkanı ve gerçekleşmesine dair deliller serdetmiş, ayrıca da bunlara dikkat çekmiştir.

Kur'an'ın ahiret hayatının başlangıcı olan diriliş temellendirme çabasını yedi kategoriye ayırabiliriz:

1. Mademki diriliş aklen mümkündür, bunun gerçekleşmesi ancak günahsız birinden sağlıklı bir nakle ihtiyaç duymaktadır. Bu konuyla ilgili olarak delil zikretmeden vukuunu vurgulayan ayetler gelmiştir. Çünkü dirilişin gerçekleşmesi delile muhtaç değildir; ancak konuyla ilgili olarak sırf Allah'tan gelen bir haberle gerçekleşeceği kabul edilir. Anacağımız nasslar buna örnek oluşturmaktadır.

*"Öldüğümüz, toprak ve kemik olduğumuz zaman, önceki babalarımız yahut biz mi dirileceğiz?" derler. Ey Muhammed! De ki: "Evet hem de zelil ve hakir olarak." "*³

*"İnkâr edenler, tekrar dirilmeyeceklerini ileri sürerler. Ey Muhammed! De ki: "Evet: Rabbime and olsun ki, şüphesiz diriltileceksiniz ve sonra, yaptıklarınız size bildirilecektir. Bu, Allah'a kolaydır." "*⁴ Bu ayetlerde dirilişin aklen imkansızlığına dayanılarak dirilişin gerçekleşeceği vurgulanmakla yetinilmiştir.

2- İade ilk yaratılışa kıyas edilmiştir. Yani ilk defa insanı yoktan var eden elbette onu ikinci defa iadeye de güç yetirir. Hatta iade daha kolaydır. Diğer bir ifade ile zor bir şeyi yapmak, ondan daha kolay bir şeyi de yapmayı içerir. Bir şeyi yapan kimse onun benzerini de yapabilir hatta onu tekrar da yapabilir. İnsanları ilk defa Allah yaratmıştır. Bundan dolayı Allah'ın insanları ölümünden sonra tekrar yaratması da mümkündür; çünkü bu daha kolaydır.⁵ Bu akıl

³ Sâffât, 37/16-18.

⁴ Tegâbün, 64/7.

⁵ Bkz. Atay, Hüseyin, *İslâm'ın İnanç Esasları*, Ankara, 1992, s. 199 vd.

yürütmede ana fikir Allah'ın her şeye gücünün yetmesidir. Zikredeceğimiz Kur'an ifadeleri buna örnek teşkil etmektedir:

*"Allah'ın yaratmaya nasıl başlayıp, sonra onu nasıl tekrar edeceğini anlamazlar mı? Doğrusu bu Allah'a kolaydır. De ki: "Yeryüzünde dolaşın; Allah'ın yaratmaya nasıl başladığını bir görün. İşte Allah aynı şekilde ahiret yaratmasını da yapacaktır. Doğrusu Allah her şeye Kâdirdir."*⁶

*"Biz ilk yarışta yorulduk mu? Hayır; onlar yeniden yaratılmaktan şüphelenmektedirler."*⁷

3- Göklerin ve yerin yaratılmasıyla delillendirme. Çünkü bunlar insanın yaratılmasından daha büyüktür.⁸ Bu büyük işe güç yetiren, bundan daha aşağı olan insanın iadesine de güç yetirebilir. Ayetin belirttiği gibi:

*"Gökleri, yeri yaratan ve onları yaratmaktan yorulmayan Allah'ın, ölüleri diriltmeye de kâdir olduğunu görmezler mi? Evet; O her şeye Kâdir'dir."*⁹

4- Yeniden dirilme ve haşrin benzerine Allah'ın gücünün yettiğini vurgulamak suretiyle insanlar için bedenli dirilişe delil getirme. Örneğin yerden otlar çıkarmak ve gökten yağmur yağdırmak suretiyle ölü gibi olan yerin dirilmesi gibi.

*"Kupkuru gördüğün yeryüzünün, Biz ona su indirdiğimiz zaman harekete geçmesi, kabarması, Allah'ın varlığının belgelerindedir. Ona can veren Allah şüphesiz ölüleri de diriltir. Doğrusu O her şeye Kâdir'dir."*¹⁰

*"Gökten bereketli bir su indirdik, kullara rızık olmak üzere onunla bahçeler, biçilecek taneli ekinler, küme küme tomurcukları olan boylu hurma ağaçları yetiştirdik. O su ile ölü yeri dirilttik. İşte insanların diriltilmesi de böyledir."*¹¹ Burada görüldüğü gibi su ile ölü yeryüzünün diriltilmesi insanların diriltilmesine örnek gösterilmiştir. *Kaf sûresi* başlı başına insanın tekrar diriltilmesini konu edinerek bu gerçeği gözler önüne seren bir belge niteliğindedir.

Ayrıca yüce kitabımız bedensel dirilişi imkansız görenlere karşı, spermanın uygun ortamda gelişmesini tamamlayarak güçlü, endamlı, akıllı ve kusursuz bir varlık haline gelinceye kadar geçirdiği gelişme sürecini, yeniden dirilmenin mümkün olduğunu göstermek için delil olarak sunar. Yine Kur'an bu

⁶ Ankebut, 29/19-20.

⁷ Kâf, 50/15.

⁸ er-Razi, Fahrettin, *Tefsîrü'l-Kebir (Mefâtihu'l-Gayb)*, Matbaa Behiyye Mısriyye, Mısır, 1938, c. XVII, s. 18.

⁹ Ahkâf, 46/33.

¹⁰ Fussilet, 41/39.

¹¹ Kaf, 50/9-11; Ayrıca bkz. A'râf, 7/57.

delillendirmesine yukarıda da ifade ettiğimiz gibi kuru ve ölü toprağın yağmur suyuyla canlanışını ve türlü bitkilerle bezenişini ilave eder.

“*Ey İnsanlar! Öldükten sonra tekrar dirilmede şüphede iseniz bilin ki, ne olduğunuzu size açıklamak için, Biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra pıhtılaşmış kandan, sonra da yapısı belli belirsiz bir çiğnem etten yaratmışızdır. Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde tutarız; sonra sizi çocuk olarak çıkartırız, böylece yetişip erginlik çağına varırsınız. Kiminiz öldürülür, kiminiz de ömrünün en fena zamanına ulaştırılır ki, bilirken bir şey bilmez olur. Yeryüzünü görürsün ki, kúpkurudur; fakat Biz ona su indirdiğimiz zaman harekete geçer, kabarrır, her güzel bitkiden çift çift yetiştirir.*”¹²

5-Adli İlâhî'nin gerçekleşmesinin zorunluluğu ve ba'sın hikmetinin açıklanması şeklindeki delil getirme.

“*Hepinizin dönüşü, O'nadır. Allah'ın va'di haktır. O, önce yaratır, sonra inanıp yararlı işler yapanların ve inkar edenlerin hareketlerinin karşılığını adaletle vermek için tekrar diriltir. İnkarcılara, inkarlarından ötürü kızgın bir içecek ve can yakıcı azab vardır.*”¹³

6- Bir şeyi zıttı ile yaratan Allah'ın, örneği olan bir şeyi tekrar yaratmaya güç yetirebileceğiyle delillendirme. Yeşil ağaçtan yapısına ters olan ateşi var etmeye kudreti yeten Yüce Allah, insanı iade etmeye de kadirdir.

“*Yaş ağaçtan size ateş çıkarandır. Ondan ateş yakarsınız.*”¹⁴

7- İlâhî kudretin insanların dünyasında göstermiş olduğu ölümlerin dirilmesi biçimindeki pratik /tatbiki örnekler.

Yahudiler bir adamı öldürmüşler ve suçu birbirlerinin üzerine atıyorlar, katilin kim olduğunu gizliyorlar ve bu konuda ihtilaf ediyorlardı.¹⁵ Bunun üzerine Yüce Allah peygamberine bir düve keserek onun bir parçasıyla ölene vurmasını vahyetti. Ve Allah ölen şahsı diriltti, o da katilin kim olduğunu haber verdi. Kissanın sonunda Allah (c.c) “...İşte böylece Allah ölümleri diriltir ve aklınızı kullanasınız diye size ayetlerini gösterir.”¹⁶ buyurmaktadır. Böylelikle Yüce Allah kıyamet gününde de ölümleri dirileceğini göstermiş olmaktadır.¹⁷ Mu'tezile

¹² Hac, 22/5.

¹³ Yunus.10/4.

¹⁴ Yâsîn, 36/80.

¹⁵ Kadı Abdülcabbar, Ahmed Ebi Hasan, *Tenzîhu'l-Kur'an Ani'l-Metâin*, Daru'n-Nahdati'l-Hadis, Beyrut, trs, s. 25.

¹⁶ Bakara, 2/73.

¹⁷ Zemahşeri, Muhammed b. Ömer, *Tefsiru'l-Keşaf an Hakâiki Gavâmi't-Tenzili ve Uyunu'l-Ekâvili fi Vucuhi't-Te'vil*, Thk. Mustafa Hüseyin Ahmed, Daru'r-Riyan li't-Türas, Kahire, 1407/1987; c. I, s. 153.

kelâm ekolünün son kelâmcılarından olan Kadı Abdülcabbar (ö.415/1024) *Tenzîhu 'l-Kur'an Ani 'l-Metâin* isimli tefsirinde bu olayı Hz. Musa'nın mucizelerinden birisi olarak yorumlamaktadır.¹⁸

Kur'an altı üstüne gelmiş bir kasabaya uğrayan kimsenin¹⁹ kıssasını da anlatarak dirilmenin imkan ve vukuunu insanlara ibret olsun diye gözler önüne sermektedir. Bu kişi, "Allah burayı ölümden sonra acaba nasıl diriltecek?" dedi. Bunun üzerine Allah onu yüz yıl ölü bıraktı, sonra diriltti. "Ne kadar kaldın?" dedi, "Bir gün veya bir günden az kaldım" dedi, "Hayır yüz yıl kaldın, yiyeceğine içeceğine bak, bozulmamış; eşeğine bak; ve hem seni insanlar için bir ibret kalacağı kemiklere bak, onları nasıl birleştirip, sonra onlara et giydiriyoruz?" dedi; bu ona apaçık belli olunca, "Artık Allah'ın her şeye Kadir olduğuna inanmış bulunuyorum" dedi."²⁰

Hz. İsa Peygamberin kıssaları da bu yöndedir. Hz. İsa'nın babasız doğuşu ve Meryem'in bunun üzerine bir sıkıntı hissederek şöyle demesi "Rabbim! Bana bir insan dokunmamışken nasıl çocuğum olabilir?" Bunun üzerine Yüce Allah Meryem'e şöyle cevap vermişti: "Melekler şöyle dediler: "Allah dilediğini böylece yaratır. Bir işin olmasını dilerse ona "ol" der ve olur."²¹

Hz. İsa'nın mucizeleri de dirilişe açık delil teşkil etmektedir.

"Ben size Rabb'inizden bir ayet getirdim. Ben size çamurdan kuş gibi bir şey yapıp ona üfleyeceğim, Allah'ın izniyle, hemen kuş olacaktır; anadan doğma körleri, alacakları iyi edeceğim; Allah'ın izniyle, ölüleri dirilteceğim; yediklerinizi ve evlerinizde sakladıklarınızı da size haber vereceğim. İnanmışsanız bunda size delil vardır."²²

Ashab-ı Kehf diye bildiğimiz mağara ehli Allah'a inanan küçük bir topluluktur. Bunlar aslı bozulmuş dinlerinden kaçarak bir mağaraya sığınmışlardı.²³ Allah onları âlemlere ibret olsun diye üç yüz dokuz sene mağaralarında bıraktı, sonra onları kabirlerinden diriltti. Bunun hikmetini de Yüce Allah şöyle açıklamaktadır:

¹⁸ Kadı Abdülcabbar, *Tenzîhu 'l-Kur'an*, s. 26.

¹⁹ Bu kimsenin Hz. Uzeyr olduğu veya Hz. Ermiya olduğu, Hz. Ermiya'nın da Hızır olduğu rivayet edilmiştir. En meşhur görüş bu kişinin Uzeyr olduğudur. Bkz. İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail el-Kureyşi, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azîm*, Kahire, 1414/1993, c. I, s. 297; Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsir*, Daru'l-Fikri'l-Arabî, y.y.y., trs., c. I, s. 89; Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur'an Dili*, Şura-Çelik yay., İstanbul, trs., c. II, s. 152.

²⁰ Bakara, 2/259.

²¹ Âl-i İmrân, 3/47.

²² Âl-i İmrân, 3/49.

²³ el-Muyesser, Muhammed Seyyid Ahmed, *er-Ruh Fi Dirâsâti'l-Mütakellimîn ve'l-Felâsife*, Daru'l-Maarif, Kahire, 1988, s. 229.

"...Allah'ın sözünün gerçek olduğunu ve kıyametin kopmasından şüphe edilemeyeceğini bilmeleri için, insanların onları bulmalarını sağladık..."²⁴

Yine Kur'an, Hz. İbrahim kıssasında da parça parça olmuş ve parçaları birbirine karışmış ölü varlıkları Yüce Allah'ın dirilttiğini haber vermektedir. Bu da dirilişin vukuuna delil teşkil etmektedir. Olay Hz. İbrahim'in Allah'tan bir dileği üzerine meydana gelmiştir.

"İbrahim: "Rabbim! Ölülerini nasıl dirilttiğini göster" dediğinde, "İnanmıyor musun? "deyince de, "Hayır öyle değil, fakat kalbim iyice kansın" demişti; "Öyleyse dört çeşit kuş al onları kendine alıştır, sonra onları parçalayıp her dağın üzerine bir parça koy, sonra onları çağır; koşarak sana gelirler; o halde Allah'ın güçlü ve Hakim olduğunu bil" demişti."²⁵ Bütün bunlar, insanlara ahireti ve yeniden dirilmenin sırlarını anlatmak için açıklanmış, görünen örneklerdir.²⁶

Kur'an'ın bu misalleri vermesindeki amaç, dirilişin imkanı ve vukuu üzerindeki şüphe ve tereddütleri gidermek içindir. Bunu yaparken Kur'an, bir taraftan dirilişin mutlaka gerçekleşeceğini insanların beyinlerine işlerken, diğer taraftan bunun nasıl gerçekleşeceğini de göstermektedir.

Bunu yaparken de Kur'an, insanların tecrübe dünyalarından aldığı bu ve buna benzer delillere dayanarak diriliş olayının akli temellerini göstermiş olmakla kalmıyor, bunu inkâr edenlerin hiçbir tutarlı delile sahip bulunmadığını ve itirazlarının akli ve ilmî yönden bir değer taşımadığını da vurgulamış oluyor.

Kur'an'ın ifadesine göre, öbür âlemdaki diriliş mutlaka ve mutlaka bedensel olacaktır. Çünkü yukarıda verdiğimiz örnek nassların hepsi bu doğrultudadır. Saf akıl da Kur'an'ın verdiği bu diriliş delillerini kendi tecrübelerine ve ilkelerine uygun bulmaktadır. İnsana düşen, aklına ve tecrübelerine uygun olanı şeyleri tereddütsüz kabul etmektir.

2. Ölümünden Sonraki Hayata Geçişin Mahiyeti

İnsanlık düşünce tarihinde *diriliş'in* bir başka deyimle *Meâd'*ın nasıl olacağı üzerinde çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunları beş ana görüş etrafında toplayabiliriz:

1. *Ölümünden sonraki hayatı diğer bir deyişle dirilişi mutlak olarak inkâr eden eğilim sahipleri.* Bunlar bedenli/*cismanî* dirilişe inanmadıkları gibi ruhanî dirilişe de inanmamaktadırlar. İnsanlık için diriliş söz konusu değildir. Bu düşüncedekilere göre insan, hissedilen *[duyumlanan heykel/ beden]*, kendisinde bulunan mizaç, kuvvetler ve diğer arazlardan oluşmaktadır. Bunlar ise ölümle ve

²⁴ Kehf, 18/21.

²⁵ Bakara, 2/260.

²⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. II, s. 155.

hayatın son bulmasıyla yok olur. Geriye ancak dağılmış maddi parçalardan başka bir şey kalmaz. Yokun iadesi de (yeniden diriltilmesi) imkansızdır. Bu görüş tabiat felsefecilerine ve materyalistlere /dehriyyun aittir.²⁷ Bunların bu görüşlerinde hiç şüphesiz ki muhakkik felsefecilerin kabul ettiği aklı ve din âlimlerinin de üzerinde buldukları dini/ şeriatı yalanlama vardır.

2- *Diriliş üzerinde kesin bir görüşe ve delile ulaşamayan agnostik bir eğilimin sahipleri.* İddialarına göre eğer nefis mizaç ise, ölümle birlikte bu yok olacaktır, o zaman iadesi de mümkün değildir; ya da nefis bedenın ölümünden sonra ebedî ölümsüz bir cevherse mead mümkündür. İşte nefsin ne olduğu onlara belirmediği için duraklamışlardır. Bu görüş eski Yunan tabiplerinden *Calinos*'a isnat edilmektedir.

3- *Salt cismanî/bedensel diriliş kabul edenlerin eğilimi.* Bunlara göre ruh latif bir cisimdir. Suyun gülde, ateşin kömürde dolaştığı /sereyan ettiği gibi ruh da bedende dolaşan bir cisimdir. Müslümanların çoğunluğu bu görüştedir./Çünkü bu düşüncede olanlar soyut nefis-i natkanın varlığını kabul etmiyorlar. İddialarına göre beden insandır. Hayat ise bedende yaratılan bir arazdır.

4- *Yalnızca ruhanî diriliş kabul edenlerin eğilimi.* Bu düşüncede olanların felsefesine göre, gerçekte insan ruhtur veya yalnızca nefis-i natkadır. Nefis/ruh, basit ve soyut bir cevher olduğu için var olduktan sonra yok olmasına imkan yoktur. İntili olduğu şeylerle ilişkisinin kesilmesiyle birlikte soyutlar/mücerredât âlemine dönecektir. Beden ise bunlara göre araz ve suretleriyle yok olacaktır. Çünkü beden, bu nefsin kendi özünü olgunlaştırmak için kullandığı ve tasarruf ettiği bir alettir. Bu düşüncede olanların meâd anlayışı budur. Diğer bir ifadeyle *ruhanî meâd*, nefsin bedenden ayrıldıktan sonra "tecerrüd âlemi"ne dönmesi orada ulvî ruhanîlerle birleşmesidir.²⁸ Orada soyutlar âleminde bulunan akfî âlemlerle birleşen nefsin mutluluğu ve mutsuzluğu dünyadayken nefsin erdemine veya kötülüklerine göre olacaktır.²⁹ Dolayısıyla bedenın iadesi söz konusu değildir. Bu görüş ilâhiyat felsefecilerinin görüşüdür.

5- *Hem cismanî hem de ruhanî diriliş birlikte kabul edenlerin eğilimi.* Bu düşünce sahiplerine göre insan, cisim olan beden ve ruhtan meydana gelmiştir.³⁰ İnsan bu beden ve ruhu ile dünyada iyi ve kötü eylemlerde bulunur. İnsan beden ve ruhtan meydana geldiğine göre diriliş de beden ve ruhla birlikte olacak,

²⁷ Bkz. Hayâlî, Ahmed Efendi, *Şerh el-Kaside el-Nüniye*, İstanbul, 1317/1899, s. 100.

²⁸ et-Tûsî, Alâaddin, *Tehâfütü'l-Felâsife*, thk. Rıza Saade, Daru'l-Fikri'l-Benâni, Beyrut, 1990, s. 351.

²⁹ Cürcanî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed. b. Ali, *Şerhu'l-Mevâkuf*, (haşiyelerle birlikte), Matbaa Amira, İstanbul, 1311/1893, c. III, s. 228.

³⁰ et-Razi, *Tefsirü'l-Kebir*, c. XXI, s. 45.

ceza ve mükâfat da bu insana ulaşacaktır. Bununla birlikte bu düşünce taraftarlarına göre, gerçekte insan nefsi natikadır. Diğer bir ifade ile maddeden soyutlanmış bir cevher olan, ruhtur. Sorumlu/*mükellef* olan, itaat eden, isyan eden, sevaplanan ve cezalanan odur. Beden onun aleti konumundadır. Bedenin ölümlüyle birlikte nefis/*ruh* ölmez, bakidir. Allah yaratıkları haşr etmek istediği zaman bu ruhlardan her biri için dünyada olduğu gibi kendisiyle ilişkili ve tasarruf edebileceği bir bedeni yaratır. Ve bu soyut cevher olan nefis de bedene döner. Dirilişte bu şekilde gerçekleşmiş olur. Bu da tenasüh olarak adlandırılmaz. Çünkü tenasüh dünyada herhangi bir bedene dönüştür. Dirilişin cismanî ve ruhanî olacağını söyleyenlere göre ise dönüş, ahirette birinci beden aslı parçalarından oluşan bedene olacaktır. Yine bunlara göre beden birincisinin aynı olmaması da bu dirilişe zarar vermez. Gazzâlî(ö.1111), Kabî, Rağîb el-İsfahânî(ö. 502/1108), Halimî(ö. 922/1516) ve Kadı Ebî Zeyd ed-Debbusî gibi müteahhirîn/*son dönem* kelâmcıları ile ilk Mu'tezilîlerden olan Ma'mer b. Abbad es-Sülemi gibi birçok İslâm âlimi de bu görüştedir. Sofiyye, son dönem Şia âlimleri ve Kerramiyye'nin çoğunluğu bu görüşü paylaşmaktadırlar.³¹

3. Ahiret İnancının İnsanın Anlam Arayışına Müspet Katkısı

Ölümden sonraki hayat inancının Kur'anî temellendirilmesini ve mahiyetini öz olarak belirttikten sonra makalemizin başlığını taşıyan ölüm ötesi hayat inancının insanın dünya hayatındaki yaşantısında yapmış olduğu olumlu etkileri üzerinde durmak istiyoruz.

Ahiret inancı insanın bu dünyadaki yaşantısında aradığı anlamlılığa müspet bir cevap verebilecek mi? Hiç şüphesiz ki ahirete inanç, feridin dünya hayatında aradığı anlam arayışına çeşitli yönlerden katkıda bulunacak hatta onun dünya yaşantısını huzurla ve güvenle dolduracaktır.

Ahiret günü inancını düşündüğümüz ve önem vererek ona eğildiğimiz zaman Kur'an'ın arz ettiği şekliyle bu inancın sırf soyut bir felsefi nazariye olmadığını, insan hayatının her anında ahlak ve hareketleriyle ilişkili olduğunu, buna inanmakla hayata bakış açısının bütünüyle değişik bir durum arz ettiğini kesinlikle gözlemleriz.

Ahireti tanımak, yakinen inanmak, dünya hayatını gayelendirmektir. Bir bakıma ahirete inanmamak bu hayatı inkar demektir. Veyahut gayesiz, hedefsiz,

³¹ Bkz. er-Razi, Fahreddin, *Kitabü'l-Muhassal Efkârü'l-Mütekaddimîn ve'l-Müteahhirîn mine'l-Hukemâi ve'l-Mütekellimîn*, thk. H. Atay, Kahire, 1411/1991, s. 537; *Erbain fi Usulî'd-Din*, c. II, s. 55; Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsüd*, c. V, s. 88-90; Cürcanî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, c. III, s. 227-228; et-Tehânevî, Muhammed Ali el-Faruk, *Keşşâfî İstilâhâtü'l-Funûn*, Mütessesese Mısriyye el-Âmme, Kahire, 1963, c. II, s. 33-34; İrâkî, Atîf, *Mezâhibü Felâsifeti'l-Mesrik*, Daru'l Maarif, Kahire, 1992, s. 278-280; Özarslan, a.g.e, s.122-128.

idealsiz yaşamak demektir. Halbuki bu dünya hayatı gayesiz değildir. Ve gaye daha yüksek bir hayata ulaşmaktır. “İnsanoğlu kendisinin başıboş bırakılacağını mi sanır? O, akıtılan bir meni damlası değil miydi? Sonra kan pıhtısı olmuş, sonra Allah onu yaratıp şekil vermişti. Ondan, erkek, dişi iki cins yaratmıştı. Bunları yapan Allah'ın ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi? Elbette yeter.”³² Çağdaş toplumlarda bireyin ve toplumun amacı, içine düştüğü kaostan kurtulup, bu hayatını anlamlandırmak değil mi? Öyleyse reçete ahirete inanmaktan başka bir şey değildir.

Ahiret inancı, insanın dünya hayatını disipline eder. Ahiret inancı, insanlar için otokontrol sistemi görevini yerine getirir. Hayatı düzen ve disiplin içerisinde olan bireyler ve toplumlar da psikolojik ve sosyolojik yönden huzura kavuşmuş olurlar. Bu bağlamda ahirete inanan ve inanmayana göre iyilik ve kötülüğün ölçüsü de farklı olmaktadır. Ahiret hayatına inanana göre iyilik yani hayır, Allah'ın hoşnutluğunu ve rızasını kazandıran, kötülük yani şer de Allah'ın hoşnutsuzluğunu ve gazabını gerektiren şeylerdir. Fakat ahirete inanmayanların düşüncesinde iyilik veya hayır dünyada kendisine faydası dokunan şeyler olurken, kötülük veyahut şer de dünyada kendi yararına zararı dokunan şeylerdir. Bu anlayış çerçevesinde ahirete yani öldükten sonra dirileceğine inanan, eylem ve davranışlarında Allah'ın kanunlarına uyduğu için yaşamı bir düzen ve ahenk içinde olacaktır. Bireyin kendisindeki yeniden diriliş inancı, yaşamda kötülük meydana getirmeye yönelik insanî iradesini kötülüklerden uzaklaştıracaktır. Bu amaca ulaşmak için ahlaki kanunlar ve cemiyet düzeninin kurulması ve devamı için Allah'ın va'd ettiği nimetler ve haber verdiği azaptan daha büyük bir dayanak bulunamaz.³³

Ahirete inanmanın manası, insanın kendisini bu dünyada mutlak olarak hür görmesine ve düşünmesine engel olur. Buna inanan bir sorumluluğunun olduğunu anlar. Bütün hareket, eylem ve tasarruflarında tam bir şuur içerisinde davranır. Düşünür ve bilir ki yaptıkları bu davranışların hesabını bir gün verecektir. İlerde karşılaşacağı mutluluk ve mutsuzluğun şu anda yapmış olduğu eylemlerin/*fiil* iyi veya kötü oluşuna göre gerçekleşeceğine inanır.

İnsanın bu inanca inanmamasının manası ise, insanın kendisini her konuda mutlak olarak hür bilmesi, yaptıklarından sorumluluk duymaması, bu dünya hayatında yaptıklarının tamamının zan üzerine bina edilmesi ve bu hayattan sonraki bir hayatta şimdi yapmış olduklarının hesabını vermeyeceği düşüncesiyle hareket etmesi demektir.

³² Kıyamet, 75/36-40.

³³ İzmirli İsmail Hakkı, *el-Cevabu's-Sedid Fî Beyânı Dini't-Tevhid*, Ankara, 1339-1341, s. 189.

Ahiret hayatına inanmayan bir birey için ölüm kesin bir sonu ifade eder. Onun felsefesindeki hayat, öbür âleme göre oldukça kısa bir süreçten ibarettir. Halbuki akıl, irade ve yapıp edebilme gücüne sahip olan bir insan, mutluluğu, bugün var; yarın yok olmaktan değil, sonsuz yaşamakta görür. Bu sebeple ahiret inancına sahip olmayan birey, bu dünya hayatında ne kadar konfor ve rahat içinde yaşarsa yaşasın, bir gün ölüp yokluğa sürüklenme korkusundan hiçbir suretle uzaklaşamaz. Ölüm korkusunun temelinde ise hiç şüphesiz var oluşa yönelen tehdit yatmaktadır.³⁴ Daha da açıkçası var oluşunu kaybetme düşüncesidir. Bu korku ve ıstırap onu devamlı olarak rahatsız eder. Öyle olur ki bazen intiharın onlar için bir kurtuluş olduğu zannına bile kapılırlar. İnsanları böyle olumsuz düşüncelerden ancak ahirete inanç uzaklaştırabilir. Ölümden sonraki gerçek ve kişisel bir hayat anlayışı ise insanları bu tür olumsuz düşüncelerden uzaklaştırarak onları iç huzuruna kavuşturacaktır.

Ahirete inanan kimse zülüm, yalan, gıybet, zina, gaddarlık ve buna benzer fiil ve davranışların bu hayatta tam olarak karşılıklarının görülmediğini bildiğinden dolayı umutsuzluğa kapılmaz. Bu inanca sahip olan birey, içinde yaşadığı bu dünyada zulüm ve haksızlığa uğrayabilir. Fakat o bu gibi durumlarda soğukkanlılığını ve mücadele gücünü kaybetmeden günlük yaşamına devam eder ve sabretmesini bilir. Çünkü o bilir ki ebedî ve sonsuz olan ahiret hayatında hakkını onu gasbedenlerden alacaktır. Böylelikle bu inanç bireye moral ve irade gücü vermekte, onu olumsuzluklara karşı teselli etmektedir. O halde öte dünyaya inanç insanda teselli duygusunu da geliştirmektedir.

Ahirete inanç, insanda hak ve adalet duygusunu geliştiriyor; onu iyi eylemlerde bulunmaya teşvik ediyor; kötü amellerden de uzaklaştırıyor. Bunun örneklerini Kur'an'a yöneldiğimizde çokça görürüz. Mesela "*Allah'tan sakının*" denildikten hemen sonra şöyle buyuruyor: "*ve bilin ki mutlaka siz ona kavuşacaksınız.*"³⁵

Ahirete inanç, bireyin yaşamında her türlü savurganlıktan uzaklaşmasında da etkin bir role sahiptir. Çünkü ahirete inanan insan, hesap gününde, kendisine bahşedilen bütün nimet ve güzelliklerin hesabını vermenin zorluğunu düşünerek, yaşamını, sağlığını, zamanını, gençliğini bütün imkan ve kabiliyetlerini iyi bir biçimde değerlendirmeye çalışır.

Bu hayatın ötesinde başka bir yaşamın olacağına inanç, bireyler arasındaki ilişki ve münasebetleri kuvvetlendirmekle kalmayıp, uluslar arası diyalog ve bağların da sağlamlaşmasına aracı olacaktır. Bu inanç bireylerin kalbinde ne

³⁴ Onur, Bekir, *Gelişim Psikolojisi*, Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm, İmge Kitap evi, 3. baskı, Ankara, 1995, s. 253-254.

³⁵ Bakara, 2/223.

kadar kuvvetli ve sağlam olursa, toplumlar arasındaki diyaloglar da o oranda güçlü ve mükemmel olacaktır. Çünkü bu inanç, her milleti kendi hak ve hukukuna riayet ettirip, diğer milletlerin hak ve hukuklarını gözetmeyi gerekli kılar. Bu bağlamda bu inanç, uluslar arası barışı temin etmede ve temin edilen barış ve huzuru devam ettirmede etkin rol oynamaktadır. Bu da ahirete inancın *sosyolojik yönden* değerini ortaya koymaktadır.

Allah'a ve öldükten sonra başka bir hayatın varlığına inanan bireyler, bu değerler bütününe inanmayan bireylerin dünya yaşantılarında içine düştükleri hiçlik duygusundan uzak kalarak, hayatlarını anlamlandırmış olacaklardır.

Ahirete inancın, inanan bireye en önemli müspet katkısı, ölüme bir gerçeklik olarak bakmasını sağlayarak, ölüm korkusundan uzaklaştırmasıdır. Ölüm korkusundan uzaklaşan bir insan da hayatın tadına varacak, insanlığını gerçekleştirmeye çalışacaktır.

Bu hayatın arka planında başka bir hayatın olduğuna inanmak, bireyleri daha çok erdemli davranışlara teşvik eder.³⁶ Kötülük ve rezaletlerden de uzaklaştırmada etken olur. Çünkü insanı mutlu edecek eylemler, rezilliklerden uzaklaşıp, faziletli davranışlarda bulunmaktır. Zira Yüce Kur'an onların buradaki eylemlerinin karşılığını orada alacaklarını haber verir ve onları erdemli eylemlere yönlendirir. Ayrıca insanların diriltileceği gün, Allah'a temiz bir kalple gelenden başka kimseye malın ve oğulların fayda vermeyeceğini bildirir.³⁷

Zihinlerinde işledikleri eylemlerinden dolayı sorguya çekilme duygusu olmayan insanlar, ellerindeki bütün sosyo-ekonomik ve fiziksel güçlerle birbirlerini yok etmeye çalışacaktır. Bu ise insanlık için korkunç bir yıkımdır. İnsanları birbirini yok etme düşüncesinden uzaklaştıracak yegane çıkış yolu, yaptıklarının hesabını verecekleri bir hayatın olacağına inanmaları olacaktır. İşte bu inanç, insanları böyle bir kaos ortamından kurtaracak, onlara, huzur ve sükun içerisinde yaşabilecekleri bir hayat bahşedecektir. İnsanın dünya hayatında bundan daha fazla arzulanabileceği bir şey olabilir mi? Bu bağlamda ahirete inanç, insanları ruhen ve bedenlen gerçek huzur ve mutluluğa ulaştırarak hayatlarını anlamlandırmaktadır. Zaten İslâm'ın diriliş akidesiyle ulaşmak istediği hedefi de insanı ve içinde yaşadığı sosyal çevresi ile bütün toplumu ıslah ederek, dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştırmaktır.

Matematik kesinliği bulunmamasına rağmen, gerçekten ebedî hayatın varlığını kabul eden, etmeyenden çok daha huzur ve güven içerisindedir.

³⁶ İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed (595/1198), *Tehâfütü't-Tehâfüt*, Thk. Süleyman Dünya, Daru'l-Maarif, Kahire, 1966, s. 585.

³⁷ Bkz. Şuarâ, 26/87-89.

Sonuç:

Ölümden sonraki hayat veya yeniden diriliş düşüncesi daha doğrusu inancı, insan hayatına yeni bir boyut kazandırmakta ve ona başka hiçbir şeyin veremeyeceği bir anlam vermektedir. Çünkü insanın kendisi ve nihai mukadderatına ilişkin düşünce ve inançların onun şu anda yaşadığı hayatında çok önemli bir fonksiyonu ve yeri vardır. İnsanı hiçlikten uzaklaştıran yegane şey, öte dünyaya inanç olgusudur.

Son söz olarak insanın toplumsal hayatında onu iyiye ve güzele yönlendirerek ıslah edecek, yeniden dirilişe imanına dayalı ceza gününe itikadından daha faydalı ve daha başarılı kılacak hiçbir ilmî ve edebî yöntem olduğunu görmiyor ve düşünemiyoruz.

KAYNAKÇA

1. ABDÜLCABBAR, Kadı Ahmed Ebi Hasan, *Tenzîhu'l-Kur'an Ani'l-Metâin*, Daru'n-Nahdati'l-Hadis, Beyrut, trs.
2. ABDÜLCABBAR, Kadı, *Şerhu'l-Ustûli'l-Hamse*, thk. Abdülkerim Osman, Kahire, 1416/1996.
3. ATAY, Hüseyin, *İslâm'ın İnanç Esasları*, Ankara, 1992.
4. CÜRCANÎ, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed. b. Ali, *Şerhu'l-Mevâkıf*, (haşiyelerle birlikte), Matbaa Amira, İstanbul, 1311/1893.
5. CÜVEYNÎ, Ebi'l-Meâlî Abdulmelik, *Kitabü'l-İrşâd Kavâtü'l-Edilleti fi Usulü'l-İtikad*, thk. Esad Temim, Beyrut, 1413/1992.
6. IRÂKÎ, Atıf, *Mezâhibü Felâsifeti'l Meşrik*, Daru'l Maarif, Kahire, 1992.
7. İBN KESİR, Ebu'l-Fida İsmail el-Kureyşi, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azîm*, Kahire, 1414/1993.
8. İBN RÜŞD, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed (595/1198), *Tehâfütü't-Tehâfüt*, Thk. Süleyman Dünya, Daru'l-Maarif, Kahire, 1966.
9. İZMİRLİ, İsmail Hakkı, *el-Cevabu's-Sedid Fi Beyânı Dini't-Tevhid*, Ankara, 1339-1341.
10. HAYÂLÎ, Ahmed Efendi, *Şerh el-Kaside el-Nûniye*, İstanbul, 1317/1899.
11. MUYESSER, Muhammed Seyyid Ahmed, *er-Ruh Fi Dirâsâti'l-Mütekellimîn ve'l-Felâsife*, Daru'l-Maarif, Kahire, 1988.
12. ONUR, Bekir, *Gelişim Psikolojisi*, Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm, İmge Kitap evi, 3. baskı, Ankara, 1995.
13. ÖZARSLAN, Selim, *İslâm Kelâmında Ölüm ve Ölüm Ötesi Doktrini*, Ankara, 1999, (Basılmamış Doktora Tezi)
14. RAZÎ, Fahreddin, *Kitabü'l-Muhassal Efkârü'l-Mütekaddimîn ve'l-Müteahhirîn mine'l-Hukemâi ve'l-Mütekellimîn*, thk. H. Atay, Kahire, 1999.
15. RAZÎ, Fahreddin, *Tefsirü'l-Kebir (Mefâtihu'l-Gayb)*, Matbaa Behiyye Mısıryye, Mısır, 1938.
16. RAZÎ, Fahreddin, *el-Erbaîn fi Usulü'd-Din*, thk. Ahmed Hicazi es-Sakâ, Kahire, 1986.

17. SÂBÛNÎ, Nureddin, *el-Bidayetü fi Usulî'd-Din*, thk. Bekir Topaloğlu, Ankara, 1995.
18. SABUNÎ, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsir*, Daru'l-Fikri'l-Arabî, y.y.y., t
19. TAFTAZÂNÎ, Saaduddin, *Şerhu'l-Makâsud*, thk. Abdurrahman Amira, Beyrut, 1409/1989.
20. TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali el-Faruk, *Keşşâfû İstulâhâtü'l-Funûn*, Müessesese Mısıryye el-Âmme, Kahire, 1963.
21. TÛSÎ, Alâaddin, *Tehâfütü'l-Felâsife*, thk. Rıza Saade, Daru'l-Fikri'l-Benânî, Beyrut, 1990.
22. YAZIR, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Şura-Çelik yay., İstanbul,
23. ZEMAHŞERÎ, Muhammed b. Ömer, *Tefsiru'l-Keşşaf an Hakâiki Gavâmi't-Tenzîli ve Uyunu'l-Ekâvîli fi Vucuhi't-Te'vîl*, Thk. Mustafa Hüseyin Ahmed, Daru'r-Riyan li't-Türas, Kahire, 1407/1987.

